

Svégel Fanni

ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola

A női test ellenőrzéséről, Ratkó-mítoszról és önrendelkezésről Kritikai reflexiók egy tanulmány margójára

Tanulmányomban a *TNTeF* 2022/2. számában megjelent „Abortusz a Kádár-korszakban. A terhességmegelőző módszerek átalakulásának évtizedei” című tanulmányra kívánok reagálni. Az írás tárgyi tévedéseinek kiigazítása mellett tematikus csomópontok mentén szeretném érzékeltetni a terhességmegszakítás, fogamzásgátlás és a női önrendelkezés problematikájának komplexitását. Elsőként a művi terhességmegszakítás szabályozásának rövid történetét tekintem át a 19. század végétől, majd a Ratkó-korszakkal kapcsolatos félreértéseket tisztázom. Ezt követően a női test állami, biopolitikai ellenőrzésével és a szexuális önrendelkezés kérdésével foglalkozom. Végezetül olyan szubjektív, feminista kritikán alapuló véleménynek adok hangot, amely az abortuszkérdéshez kapcsolódó megfogalmazásmódokat érinti.

Mindenekelőtt szeretném leszögezni, hogy a szerző, Tóth Eszter Zsófia korai (nő)történeti munkái megkerülhetetlenek számítanak a szakmában. Doktori disszertációján alapuló kötete a gyári munkásnők élet- és munkakörülményeinek vizsgálata, valamint a Kádár-korszak magántörténelmével foglalkozó kötete is újdonságokat hozott. A közérthető stílusban megírt, praktikus formában kiadott munkák nagyban hozzájárultak a szocialista korszak nőtörténetének szélesebb körben történő megismeréséhez. Kezdő egyetemistaként magam is használtam és hivatkoztam szakmunkáit és tudománynépszerűsítő cikkeit is. Vagyis írásom semmiképpen nem tekinthető személyére vonatkozó kritikaként, sokkal inkább egy bizonyos történetírói magatartás megértését célozza. Érthetetlen ugyanis, hogy miért egyszerűsödik le a női reprodukció történetét érintő narratíva egy olyan időszakban, amikor a téma szakirodalma jelentős bővülésen ment keresztül, így egy komplexebb látásmódot és ábrázolásmódot kívánna meg.

Előljáróban kritika tárgyát képező tanulmány céljáról és a forráshasználatról: a szerző célkitűzése a Kádár-korszak abortuszkérdését jellemző sajátosságok bemutatása sajtóforrások alapján. Tekintsünk el attól a

dilemmától, hogy az abortusz megelőzésének női oldala kutatására a sajtó ábrázolásmódja bizonyul-e legmegfelelőbb forrásnak, és nézzük meg milyen forrásokat használ és mi alapján válogat a szerző. A tanulmány végén a hivatkozott újságcikkek címei nem szerepelnek, csupán a szerző és a hetilap orientál. Nem világos, hogy mi alapján került kiválasztásra a forrásként használt kilenc darab újságcikk. A tanulmány alcíme a „terhességmegelőző módszerek kialakulásának évtizedei”, és mivel a szövegben a fogamzásgátlást a hormonális fogamzásgátlás 1967-es megjelenésével azonosítja, azt várna az olvasó, hogy 1956 és 1967, de legfeljebb 1973-ig terjed a forráscsoport időben. Ezzel szemben a felhasznált cikkek közül 4 db esik a megengedőbb kategóriába (1965, 1968, 1972, 1973). Nem világos, hogy mi volt a válogatás alapja, főként mivel a szocialista időszakban számtalan újságcikk jelent meg a témában, nem beszélve a három közismert vitahullámról, amely éppen a hatvanas évek végén vette kezdetét (Heller – Némedi – Rényi 1990). A sajtóforrások különféle élethelyzeteket mutatnak be, amivel alapvetően nem volna probléma, mivel képes a kérdés komplexitását megvilágítani, azonban a szerző nem tisztázza mi a célja ezekkel, miért ezeket választja. A legsúlyosabb probléma azonban a forrásokban foglaltak mindenféle értelmezés és forráskritika nélküli közreadása, amely nem felel meg a tudományos standardoknak. Nem válik el, mire gondol a tanulmány szerzője és mire a forrás megfogalmazója, így a források önkéntelenül is abba a csapdába esnek, hogy „önmagukért kellene beszélniük”, amire azonban nem képesek.

A művi terhességmegszakítás szabályozása (1878–1945)

Volt-e Ratkó-törvény? – tette fel a kérdést tanulmányában Németh György szociológus több mint harminc éve, 1992-ben. Ebben a szerző világossá teszi, és a két mellékelt forrással alátámasztja, hogy az ún. „Ratkó-korszak” a bűnüldöző szervek kíméletlen fellépése nyomán vált a sötét emlékü korszakká, amivé az emberi emlékezet formálta (Németh 1992). Pető Andrea 2002-ben angolul, majd 2005-ben magyarul is megjelent, abortórpereket tárgyaló elemzésében szintén a bűnüldözés mértékének kiterjesztésére és a sajtónyilvánosság szerepére helyezte a hangsúlyt (Pető 2002; 2005). Mindkét munka hangsúlyozza, hogy a Ratkó Anna nevéhez köthető, 1952-es miniszteri utasítás tekinthető az abortuszellenes kampány fő jogi elemének, és Ratkó a miniszteri posztot 1953 áprilisáig töltötte be, vagyis nem lehet egy azt követő „korszak” meghatározó alakja. Az 1950-es évek női reprodukciót érintő jogalkotásáról Palasik Mária 2007-es tanulmánya is értő és pontos elemzést ad (Palasik 2007). Kocsis Piroska 2016-os tanulmánya a Ratkó-korszakról abból a szempontból egyedülálló, hogy teljes levéltári forrásokat is közöl, ami egyértelművé teszi mind a korszak időbeli terjedelmét,

mind Ratkó Anna szerepét (Kocsis 2016). Legújabbban pedig Pető Andreával közös tanulmányunkban mutattuk be a háborús nemi erőszak és az abortuszszabályozás kapcsolódási pontjait, külön fejezetet szentelve a Ratkó-kérdésnek és a korszak jogalkotásának (Pető – Svégel 2021). A Ratkó-mítosz azonban még ma is makacsul tartja magát, minden történeti elemzés ellenére. A továbbiakban módszeresen cáfolom a kritika tárgyát képező tanulmányban szereplő, a korszakot félreértelmező állításokat.

Tóth Eszter Zsófia tanulmánya elején, a 68-69. oldalon hivatkozás nélkül tesz olyan állításokat, amelyek vagy nem állnak meg, vagy félígazságokat és csúsztatásokat tartalmaznak. A következőkben ezeket igyekszem feloldani, megmagyarázni. A Kádár-korszak terhességmegszakítás-reprezentációja témájáról írott szövegtől ugyan nem várható el, hogy részletes elemzést adjon az azt megelőző időszak jogalkotásának, társadalmi megélésének történetéről, azonban az jogosan elvárható, hogy a téma szempontjából a cikk szerzője által is fontosnak tekintett Rákosi-korszak legfontosabb változásairól történetileg helytálló képet adjon. Tóth úgy fogalmaz tanulmányában, hogy „*az állam teljes hatalmat gyakorolt a nők teste felett, amikor az 1950-es években az abortusztilalommal nem kívánt gyermekeket kellett megszülniük az anyáknak*” (Tóth 2022, 67). A valóság azonban nem ilyen egyszerű.

Az 1878 óta érvényben lévő büntető törvénykönyv (Csemegi-kódex) 285. és 286. paragrafusában értelmében minden *magzatelhajtás* bűncselekménynek számított. Azonban végrehajtási utasítás hiányában a gyakorlat ennél jóval megengedőbb volt (Palasik 2007, 118). Az első világháborús nemierőszak- esetek nyomán szakmai vita alakult ki a különleges helyzet és a törvényértelmezés okán is. Ezen a ponton vált láthatóvá az *abortusz* és a *magzatelhajtás* közti különbség mibenléte, amely az abortusz elvégezhetősége körüli dilemmák egyik alapja. Ugyanis a két fogalom koránt sem azonos egymással. Feltételezhetjük, hogy a sok esetben szinonimaként használt kifejezések pontos definíciójának hiánya hozzájárult az abortusz jogi szabályozása körüli félreértésekhez. Magzatelhajtás alatt értettek minden olyan terhességmegszakítást, amit egészségügyi intézményen kívül végzett baba, orvos vagy a terhes nő saját maga. A büntető törvénykönyv szankciója tehát csak az olyan esetekben volt alkalmazható, mikor az ellátórendszeren kívül, bábák vagy a terhes nők otthonában, magánorvosok rendelőjében, titokban végzett műtétekről beszélhetünk (Lásd például Koloh 2015, 269). Ezzel szemben az előidézett vagy művi abortusz alatt a hivatásos orvos által, intézményben elvégzett beavatkozást értették, amelyekről már a 19. század második felében is beszámoltak szaklapok, elvégzése része volt az egyetemi orvostudományoknak. A nőgyógyász szakma vitái által normatívává váló terminológiai különbségtétel az első és második világháborúban elkövetett

katonai nemi erőszak eredményeképp vált el végleg egymástól a nyilvános diskurzusban (Pető 1999; Svégel 2022).

Az 1950-ig (bizonyos esetekben 1962-ig) büntető törvénykönyvként funkcionáló Csemegi-kódex magzatelhajtásokról rendelkezett, mivel megírásának idején, a 19. század utolsó harmadában még nem beszélhetünk a terhességmegszakítás legalizálásának lehetőségéről. Azonban az első világháborúban elkövetett nemi erőszak változást hozott, mivel szakmai (jogi és orvosi) vita alakult ki a törvényértelmezésről a különleges helyzetre való tekintettel. Tauffer Vilmos, a szülészet és a bábaügy kormánybiztosa, a korszak nőgyógyász szaktekintélye 1915 februárjában nyilatkozatot adott ki a magzatelhajtással kapcsolatos hazai orvosi konszenzusról (Tauffer 1915). A nőgyógyászok álláspontja szerint a leendő anyák fizikai egészségére hatással vannak a lelki fájdalmak is, vagyis az erőszakból fogant magzatok elhajtása életmentésnek minősül: ezért az orvos nem büntethető. Tauffer Vilmos a szakértői döntést háromfős orvosi konzíliumra bízta volna, amely felvetés bizonyos mértékben a Vörös Hadsereg katonái által elkövetett tömeges nemi erőszak után, a kommunista Egészségügyi Minisztérium által felállított abortuszbizottságok előképének is tekinthető (Svégel 2022). A két világháború közötti időszak legfontosabb jogi változását a Magyar Országos Orvosszövetség 1928. szeptember 8-án tartott kongresszusa indította el, ahol kidolgozták a legális (orvosi) terhességmegszakítás elveit és kötelező orvosi gyakorlatát és elfogadták a háromfős konzíliumot döntéshozó szervként. A hivatalos állásfoglalás visszanyúlt az első világháborús erőszakok kapcsán létrejött szakmai konszenzushoz és előkészítette a Kúria B.I. 118/1933. számú döntvényét, amely jogszerűvé tette az orvos által életmentés céljából végzett abortuszok fennálló gyakorlatát. Ebben az időszakban, 1933 és 1945 között az orvos egyéni lelkiismerete alapján dönthetett, mi számítot adott esetben életveszélynek vagy egészségkárosodásnak. Az intézeten kívüli, nem engedélyezett magzatelhajtások azonban még mindig a büntető törvénykönyv rendelkezésének hatálya alá estek (Pető – Svégel, 2021).

Ezt a helyzetet változtatta meg a Budapesti Nemzeti Bizottság ötös számú bizottságának 1945. február 14-én kelt határozata, amely felfüggesztette „a büntetőtörvénykönyvnek a magzatelhajtást tiltó rendelkezéseit azokkal, hogy minden ilyen műtétet csakis egészségügyi intézetekben (kórház vagy klinika) hajthatnak végre, mégpedig teljesen ingyenesen” (X/2.–1945. BNB). Tehát a szöveg egyszerre függesztette fel a magzatelhajtás büntetését és tette ingyenesen elérhetővé (elvbén mindenkire számára) az orvos által, egészségügyi intézményben végzett abortuszt. Vagyis a második világháborút követően beszélhetünk először Magyarországon a terhességmegszakítás intézeten belüli, ingyenes és legális lehetőségéről.

A Ratkó-mítoszról

A szakmai-erkölcsi vitákat kiváltó ideiglenes helyzet az 1952–53. évi népesedéspolitikai programmal változott meg, amelynek meghatározó részét képezte a magzatelhajtás elleni küzdelem. Ennek kidolgozása egészségügyi, belügyi és igazságügyi kérdésként jelent meg. Az Egészségügyi Minisztérium 1952 februárjában körlevelet adott ki az abortusz elleni küzdelemről, amely az abortuszellenes előadások vezérfonalát tartalmazta. Az I. sz. Női Klinikán április 11-én összehívott országos aktíva értekezleten pedig Ratkó Anna egészségügyi miniszter meghirdette a magzatelhajtás elleni küzdelem kezdetét (MNL OL M–KS 276–96. 56. óe. 1952). A 81/34/1952. Eü. M. a terhesség megszakításának szabályozása tárgyában május 29-én kiadott rendelet változtatott az addigi megengedő szabályozáson. Ez a miniszteri utasítás a terhesség első 28 hetében állapította meg a művi beavatkozás határidejét, amelyet első, illetve másodfokon is működő abortuszbizottságnak kellett engedélyezni. Szigorúan szabályozta a terhességszakításhoz való hozzáférést, az orvosok és bábák bejelentési kötelezettségeit, valamint az illegális abortőrök elleni fellépésbe bevonta a rendvédelmi szerveket is. A művi terhességszakítás ebben az időszakban tehát nem tilos volt, hanem egy bizottság vizsgálta meg a végrehajtáshoz szükséges egészségügyi okokat, melyeket hosszú listában mellékeltek a rendelethez.¹ A szociális ok nem szerepelt az indokok között.

Hogy a jogszabályok hatása tovább él a gyakorlatban és a mentalitásban, mint maga a jogszabály, tetten érhető a Ratkó-mítoszban is. Tóth Eszter Zsófia tanulmányában úgy fogalmaz, hogy a „*Ratkó-rendelet 1954-56 között volt hatályos*” (Tóth 2022, 68). Ezzel szemben Ratkó Anna csak 1953. április 13-ig állt a minisztérium élén, vagyis egy ezt követő korszak nem viselheti a nevét. A büntetésvégrehajtási szervek kemény fellépése 1952 végétől 1953 júliusáig tartott, miközben a nagyszabású propagandakampány mellett demonstratív abortőrpereket tartottak a fővárosban (Pető 2005; Horváth 2004, 104-105), amelyekre vidékről is elküldték az egészségügyi dolgozókat (MNL OL XIX–C–2–d (1. d) 1952). Minisztériumi háttérdokumentumokból tudható, hogy 1952 októberében Ratkó már felvetette a méltányos bizottsági elbírálás és az abortuszkérvények indoklási körének szélesítését, hogy népszerűbbé váljanak a bizottságok, így segítve a terhességszakítások intézménybe terelését, ugyanakkor szigorúbb rendőrségi ellenőrzést és bejelentési kötelezettséget is követelt, szintén az illegális abortuszok elleni fellépés jegyében (MNL OL XIX–C–2–d (1. d)

¹ Például: vészes terhességi hányás, szívbetegségek, anaemia aplastica, vesebaj, rubeola, agydaganat, epilepszia, pszichózis, szűk medence, skizofrénia, depresszió, örökletes vakság, hepatitis, vérbaj, leukémia stb.

1952). Ebben az időszakban az élveszülések száma közel 21 ezerrel nőtt, ám ez nem változtatta meg tartósan a demográfiai trendet. A legtöbb tervezett, csupán előretolódott szülés volt, amelyet nem követett további gyermekek megszületése. A statisztikai görbe a mérsékelt növekedést követően erős csökkenést mutatott (Kamarás 2000).

A szemlélet- és tudatformáló tevékenység mögött azonban nem a korszak névadójaként számon tartott Ratkó Anna, hanem főként az egészségügy államigazgatási apparátusa és a szülész-nőgyógyász szakma állt (Kocsis 2016; Németh 1992, 82). A Ratkó Anna által jegyzett utasítások alapja az 1936-os szovjet rendelet volt, amelyet a szülész-nőgyógyász szakma prominens képviselői tárgyaltak és hagytak jóvá. Az 1004/1953. (II.8.) az anya- és gyermekvédelem tovább fejlesztéséről szóló minisztertanácsi határozat, amelyet közkeletűen „Ratkó-törvényként” szokás emlegetni, már a népesedési kampány késői szakaszának számított. Vagyis e határozat alapján indult meg az abortőrök üldözése, és az abortuszbizottságok intézménye is korábbra datálható. A „Ratkó korszak” csupán 1953 nyaráig tartott, amikor Nagy Imre kormánya az abortőrök elleni szigorú rendőri fellépést enyhítette, majd 1954. január 1-től szociális indoklással elérhetővé vált a művi abortusz.

Ratkó Anna alakjával nem igazán tud mit kezdeni az emlékezet és a történetírás. Tóth Eszter Zsófia annyit jegyez meg, hogy korábban textilgyári munkás volt. A szinte eposzi jelzőjévé vált szövönősége minden, a korszakot tárgyaló publikációban megjelenik, mintegy tudattalanul is hiteltelentve mindennemű munkáját. Az első női miniszter terhelt emlékezete pedig meggátolja, hogy valós munkája feltárára kerüljön. Amint arra többen rámutattak, Ratkó Annának nem sok érdemi köze volt az abortuszellenes kampányhoz, kiváltképp a jogalkotáshoz, mivel az az 1936-os szovjet rendelet fordításán alapult, és a szülész-nőgyógyász szakma tárgyalta a medikális részét. Ratkó szerepének és életének legteljesebb feldolgozását Kocsis Piroska készítette el, aki szerint *„a levéltári dokumentumok, így a politikai bizottsági határozatok, más pártvezetőségi tanácskozáások jegyzőkönyvei, a Központi Vezetőség osztályaihoz érkezett szakvélemények egybehangzóan tanúsítják, hogy Ratkó Annának valójában nem volt köze az 1953-as rendeletekhez, sőt, a szabályozás idején már kegyvesztetté is vált”* (Kocsis 2006). Ez egyfelől tehermentesíthetné emlékezetét, azonban egyben erősíti is a jelentéktelenség és laikusság koncepcióját, amellyel általában a női politikusokat szokás vádolni. Ratkó Anna alakja a szélesebb nyilvánosságban még mindig egy rosszlemkű kor emblematikus alakjaként él, amelyen nem segít sem az, ha kívülállóságát hangsúlyozzuk, sem az, ha a korszakban az abortuszsabályozás szempontjából érdemi munkát végzők alakját hamályban hagyjuk.

Az ún. Ratkó-korszak abortusztilalmának máig élő mítoszához több tényező is hozzájárult. Az abortuszbizottságok feladata és céljai nem voltak

egyértelműek: nem volt világos sem a közvélemény, sem az orvosok számára, hogy a bizottság csupán egy ellenőrző, vagy pedig egy tiltó és büntető szerv. A kezdeti szakaszban a bizottságban ülő orvosoknak sem volt egyértelmű, mit is vár tőlük a minisztérium. Így rendkívül nagy volt az ország különböző kórházai közötti különbség, hogy mikor és milyen rendeletet hajtottak végre. Mindehhez hozzáadódott az általános politikai légkör táplálta félelem és bizonytalanság, a nagy sajtónyilvánosságot kapott abortórperek és az üldöztetési kampány, valamint a pletykák szerepe. Így az abortuszbizottságoknak előbb terjedt el a rosszhíre, mintsem valós munkát végezhetek volna. A Ratkó-korszak emlékeztetéhez számításba kell vennünk még a privát emlékezet és a hivatalos dokumentumok közti feszültséget is. A korszakról az oral history visszaemlékezésekben rendre előkerülő, több éves, teljes abortusztilalomról szóló történetek rávilágítanak az emlékezetkonstrukciók esetlegességére, ezek azonban közelebb visznek a megélt történelem értelmezéséhez.

A női test állami ellenőrzése: AB bizottság, vetelési bejelentések

A terhességek és vetélések (összefoglalóan szülészeti események) hivatalos bejelentési kötelezettsége nem kommunista találmány. A nagyobb szabad királyi városokban már a 16. században rögzítették, hogy a bábák kötelesek bejelenteni a vetéléseket. A bábák állami bejelentési kötelezettségeit a 18. századtól pedig már minden uralkodói rendelet és bábaeskü tartalmazta. Ennek ellenére a gyakorlatban sokszor nem került sor a terhesség vagy vetelés nyilvántartásba vételére (Deáky – Krász 2005, 71). A modern szülészeti statisztika kezdetei Magyarországon a 19. század végéig nyúlnak vissza, amikor Tauffer Vilmos szülészprofesszor 1881-ben gyűjteni kezdte az egész országra kiterjedően a szülészeti adatokat, és ezzel napjainkig tartó, világszerte egyedülállónak számító, egységes szülészeti statisztikának tette le az alapjait (Csákány 2007). Vagyis szó sincs arról, hogy az 1952-ben újraszabályozott vetelési bejelentés a kommunista Egészségügyi Minisztérium újítása lett volna. A kulcsmozzanat itt az ellenőrzés és a szigor, amely határozottabban tartatta be az addig is létező jogszabályokat. A terhességi nyilvántartás tehát olyan adminisztrációs biohatalmi eszköznek is tekinthető, amelyben egyszerre jelenik meg az óvó-gondoskodó funkció és a szigorú ellenőrző, büntető jelleg. Az 1952–53-ban tapasztalható állapotok tehát nem a szabályozás újdonságából fakad, hanem rendvédelmi és igazságügyi szervek abortórrök elleni kemény fellépésének eredménye.

A terhességek és vetélések ellenőrzéséhez kapcsolódik az abortuszbizottságok problematikája is. *„A terhes nőnek meg kellett jelennie – az 1047/1956. számú minisztertanácsi határozat alapján létrejött – abortusz bizottság*

előtt.” – állítja a szerző tanulmányában. Azonban az igazság az, hogy az abortuszbizottságok nem 1956-ban, hanem 1952-ben jöttek létre, a Ratkó Anna által jegyzett és a szülész-nőgyógyász szakma által jóváhagyott miniszteri utasítás alapján. Az abortuszbizottság intézménye első- és másodfokú bizottságok összességét jelentette, melyek eltérő feladatokat láttak el. A háromtagú bizottság munkájában 1952-től részt vett egy belgyógyász szakorvos és az adott betegség szakorvosa, csupán 1956 után kerültek nem orvos tagok az elsőfokú bizottságokba, ami a kérdés szociális aspektus felé tolódását jelzi. A kezdeti években (1952–53) kizárólag súlyos betegségekre hivatkozva volt kérvényezhető az abortusz, melyek listáját az utasítás 2. számú mellékletében összesítették. A lista tartalmáról hosszas egyeztetés folyt a szülész-nőgyógyász szakmán belül. Az elsőfokú bizottságok kizárólag betegségekre hivatkozva engedélyezhettek terhességmegszakító műtétet az erre kijelölt intézmények valamelyikében. Másodfokon azonban volt lehetőség a rendkívüli esetek elbírálására, vagyis nem orvosi indikáció alapján – akár szociális indoklással is – engedélyezhettek műtétet. Vagyis az az állítás, hogy *„csak a jogszabályban meghatározott feltételek megvalósulása esetén engedélyezték az abortuszt”* azt jelenti, hogy nem volt vétőjoguk. Ha a kérelmező nő ragaszkodott a terhesség megszakításához, azt engedélyeznie kellett a bizottságnak, mivel ezt magába foglalta a határozat: *„A bizottság feladata az engedélyezés mellett a felvilágosítás a megszakítás káros egészségi kihatásairól, továbbá a kérelmező meggyőzése olyan esetben, amikor a kérelem indokolatlannak látszik. Amennyiben ennek ellenére a kérelmező a terhesség megszakításához ragaszkodik, a bizottság az engedélyt abhoz megadja.”* (1047/1956. [VI.3.] MT hat.)

A korszakkal kapcsolatos félreértések egyik fő forrásának azt tartom, hogy az elemzések sokszor nem tesznek különbséget a jogszerinti (de jure) és a társadalmi megélés (de facto) állapotai között. E distinkció megtétele azonban elengedhetetlen a korszak bonyolultságának feltárásához. A jogtörténet és a személyes, megélt történelem közti különbségek az abortusz ügyében jól megfigyelhetők. Az abortuszbizottsághoz fordulók személyes félelmeit meghatározta a szégyenérzet, a szituáció kellemetlensége és a félelem is, mivel egy esetlegesen elutasító határozat esetén a fokozott terhesgondozás nem tette lehetővé, hogy a nők „alternatív megoldásokat” keressenek. Ezért működhetett az a rendszer, miszerint a helyi bába, egy ismerős, illetve egy megfizethető orvos vagy a terhes nő maga csupán megindította a vetélést, amit végül intézményben – immár legálisan, életmentés céljából – fejeztek be. Ugyan a szabályozásban több „kiskapu” is található, kérdéses, hogy a korabeli jogtudatosság alacsony foka és a bizonytalan politikai légkör mennyire gátolta meg a nőket abban, hogy akár több hivatalos kérvényt megírjanak, illetve kétszer is odaálljanak a bizottság elé. Az 1954-es enyhítés után is találkozhatunk olyan kérvényekkel, levelekkel, amelyben a nők jogtalan

elutasításról, személyes megaláztatásról írnak a hatóságoknak. Számolnunk kell továbbá a nők között terjedő fals információk szerepével is: Horváth Sándor sztálinvárosi vizsgálatából kiderül, hogy az illegális magzatelhajtáson átesett nők többsége vagy nem tudott a kórházi abortusz létezéséről, vagy különféle hallomások alapján úgy ítélte meg, elutasítaná kérvényét az abortuszbizottság, illetve döntésükben közrejátszott a félelem is (Horváth 2004, 112–114). Ezzel szemben még a Ratkó-korszakban is volt lehetőség megszakíttatni egy terhességet azoknak, akik ismerték a szabályozás kiskapuit, vagy elengedő anyagi tőkével rendelkeztek, hogy fizessenek a szükséges dokumentumokért egy nőgyógyásznak (Pető 2005). Mindez a regionalitás, a kapcsolati tőke és az anyagi lehetőségek szerepének jelentőségére hívja fel a figyelmet. Vagyis a helyzet koránt sem olyan egyszerű, hogy azt az abortusztilalom versus abortuszliberalizáció dichotómiákkal le lehessen írni. A jogtörténet és a társadalmi megélés között húzódó törésvonal többféleképpen értelmezhető. Azonban e kitételeket meg kell tennünk és minél pontosabban kell fogalmaznunk ahhoz, hogy a lehető legtöbb összetevőjét figyelembe véve megérthessük az abortusz körüli viták bonyolultságát.

Tóth Eszter Zsófia cikkében azt állítja az 1047/1956. (VI.3.) minisztertanácsi határozatra utalva, hogy „1956 júniusától volt Magyarországon *legális az állami egészségügyi intézményekben végrehajtott abortusz*” (Tóth 2022, 68). Ez az állítás azonban nem teljesen pontos. Bár a határozat indoklás nélkül lehetővé tette a terhességmegszakítást az első 12 hétben, és meghatározta az abortusz jogi kereteit a rendszerváltásig, az igazság az, hogy Magyarországon intézményben végrehajtott terhességmegszakítást legálisan már 1945-ben végeztek a szovjet hadsereg által elkövetett tömeges nemi erőszak miatt. Az erre vonatkozó kutatási eredményeit Pető Andrea már 1999-ben publikálta, és a 2021-ben megjelent cikkünkben részletesen elemeztük a terhességmegszakítás szabályozásának 20. századi történetét amellet érvelve, hogy a háborús nemi erőszak jelentős hatással volt a női test biopolitikai ellenőrzésének történetére.

A terhességmegszakítás állami ellenőrzését biztosító abortuszbizottságok különböző jogkörökkel egészen 1988 végig működtek, amikor a 76/1988 (XI.3.) MT rendelet megszüntette azokat. 1956 után a bizottságok adminisztratív funkciót láttak el, de egyes levéltári források arra utalnak, hogy már korábban is, hiszen 1955-ben a „*bizottságok a hozzájuk beérkezett kérelmek jelentős részét engedélyezték, csupán a kérelmek 15%-át utasították el végérvényesen*” (Monigl 1992, 162). Természetesen az sem zárható ki, hogy a jogszabályok ismeretében nagyrészt olyan nők jelentkeztek a bizottságnál, akiknek jó eséllyel engedélyezhették a műtetet. A bizottságok jogkörét kiszélesítette és az abortuszindikációkat beszűkítette az 1040/1973. (X.18.)

MT határozat. A főként anyagi támogatásra, az egészségvédelem fejlesztésére és a tudatos családtervezésre fókuszáló 1973-as határozat az abortuszbizottságok szabályozását is magába foglalta. Így az 1956 óta fennálló szabad abortusz intézménye megszűnt, ám mellette nagy hangsúlyt kapott a korszerű fogamzásgátlási módszerek megismertetése a lakossággal. A határozat emelte a családi pótlékot és a GYES-t, a gyerekápolási táppénzjogosultságot és az anyák fizetett szabadnapjait, valamint meghatározta az egyszeri anyasági segély összegét. A 4/1973. (XII.1.) Eü. M. rendelet alapján a terhességmegszakítás kérvényezése formanyomtatványon történt, amelyet továbbra is az abortuszbizottság bírált el az előre meghatározott 10 féle indoklás alapján (Palasik 2007, 121).

Az az állítás is finomhangolásra szorul, miszerint „*az abortuszbizottságok megszűnésével egy korszak végérvényesen lezárult*” (Tóth 2022, 77). Az 1989. január elsején életbe lépő 76/1988. (XI.3.) MT rendelet a terhességmegszakításról eltörölte az 1973-as határozatot, ezzel együtt az abortuszbizottság intézményét, és az abortuszt kérvényező nők szociális háttérének kivizsgálására ideiglenesen az 1973 óta létező Család- és Nővédelmi Tanácsadót jelölte ki, majd szerepüket 1993-tól a Családvédelmi Szolgálat vette át. A Családvédelmi Szolgálatok tevékenységéről az 1992-es magzatvédelmi törvény, valamint az azt betartató 32/1992. (XII.23.) NM rendelet rendelkezett. A szolgálathoz a terhesség 12. hetéig, veszélyeztetettség esetén fordulhattak a nők. A meghatározott 8 indoklás egyike, a súlyos válsághelyzet a terhesség kihordása esetén testi és lelki megrendülést, valamint társadalmi ellehetetlenülést jelentett. A törvény által előírt tanácsadáson a kérvényező nő négy szemközti beszélgetésen vett részt egy védőnővel, ami sok szempontból megváltoztatta az addigi gyakorlatot. Az abortuszbizottságoktól eltérő módon a Családvédelmi Szolgálatnál a tanácsadás jellege személyesebb és jellemzően jóval hosszabb is volt, mint az abortusz bizottság orvosaival való pár perces hivatalos találkozás. Eltérés még a két szervezet között, hogy a Családvédelmi Szolgálatnak soha nem volt joga sem a kérvény elutasítása, sem annak mérlegelése, míg az abortuszbizottság ezt megtehetette 1952–54 között, valamint részlegesen 1974–1988 között. A szolgálat védőnőinek munkaköréhez egyéb tevékenységek is tartoztak, például a terhességi tanácsadás és terhesgondozás, míg az abortuszbizottságoknak kizárólagosan a terhességmegszakítási kérelmeket kellett elbírálni. Tehát a bizottság mint intézmény nem szűnt meg, csak átalakult. A női test reprodukzív funkcióinak állami ellenőrzése nem ért véget, csupán más formát öltött.

Szexualitás és önrendelkezés

A fogamzásgátló tabletta és az „önrendelkezés” kapcsolata ügyében a szerző azt állítja, hogy „18 éves kor alatt a tabletta szedése befolyásolhatta a hormonális fejlődést”. Ez önmagában igaz, csak hogy épp ezért nem engedélyezték a 18 éven aluliak számára a hormonális szerek használatát. Sem az elsőként bevezetett, magasabb hormontartalmú Infecundint, sem az azt követő Bisecurint nem írhatta fel orvos 18 éven aluli fiatalnak. Erről élénk vitákat folytattak a sajtóban, mivel épp a fogamzásgátlók engedélyezése nyomán kikiáltott „szabadság” következménye lett a tinédzserterhességek növekvő száma. Folyamatos problémát okozott a Kádár rendszerben a fiatalkorúak fogamzásgátlásának ügye, pontosabban annak hiánya és ezek következménye. Épp ezért nem tartható az az állítás, miszerint „amikor már volt fogamzásgátló tabletta és azt a nő bevette, akkor szabadon rendelkezhetett arról, szeretne-e gyermeket, avagy nem. A nők önrendelkezési jogát a fogamzásgátló tabletta használatával tudják érvényesíteni” (Tóth 2022, 68). Ugyanis sokan életkoruk, betegségük vagy szociális helyzetük révén kiszorultak abból a körből, akik hozzáfértek a hormonális fogamzásgátlókhoz. Ez a gondolat továbbá azt vetíti előre, hogy a női önrendelkezés pusztán a kommunista hatalom és a nők viszonyának jogi terméke volna. Azonban a nemek közötti hatalmi viszonyrendszert, a férfi-nő hierarchiát szem előtt téveszti az elemzés során. A feminista kánonban alapvetőnek számító tétel, miszerint a nők, mint társadalmi csoport alárendelt helyzetben vannak hiányzik abból a viszonyrendszerből, amely a női test és az állam viszonyát tárgyalja. Keveset tudunk a férfiak fogamzásgátláshoz való hozzáállásáról és az a kép sem túl reménykeltő.

A szerző érvelése nyomán arra következtethetünk, hogy a hormonális fogamzásgátló megjelenésének tulajdonítja a szexuális szabadsághoz való jog „kitejesedését”. A kérdés bonyolultságának érzékeltetésére egy visszaemlékezés részletét szeretném idézni, amely egy Tóth Eszter Zsófia által is hivatkozott publikációban is szerepel. „Akkoriban még a fiúk, a fiúpartnereink esetében szó nem lehetett óvszer használatról. Tehát [...] nekünk, fiatal lányoknak eszünkbe sem jutott kérdőre vonni a férfi barátainkat, hogy miért nem akarnak óvszert használni, mikor az kevésbé káros mindenkire nézve, mint az akármilyen fogamzásgátló hormonális tabletta miránk nézve, hanem azt gondoltuk, hogy nem jók ezek a szerek, se nem elég biztonságosak, se nem elég ártalmatlanok, és ezért, amikor az embernek nem volt állandó partnere, akkor nem használta, akkor mást használt, és akkor már ki volt téve annak a veszélynek, hogy teherbe eshet.” (Körösi 2020, 104). Betlen Anna visszaemlékezése az 1973-as abortuszpetícióra és a korabeli mentalitásra egyértelműen jelzi, hogy az 1967-ben patikákba került magas hormontartalmú fogamzásgátló tabletta meglepte semmilyen szinten nem feleltethető meg az általános szexuális szabadságnak – bármit is jelentsen ez. A Körösi Zsuzsa

jegyezte tanulmány egyik tanulsága, hogy a női önrendelkezés koncepciója ismeretlen fogalom volt a Kádár-korban. Az a szexista, nőket tárgyiasító és infantilizáló ábrázolásmód, amely a szocialista nyilvánosság sajátossága rendre megjelenik és dominálja Tóth Eszter Zsófia témában írt publikációit, amelyek főként filmekre és sajtórepresentációkra épülnek. Vagyis a szerző tisztában kell legyen azzal, hogy a forrásaira jellemző sztereotipikus ábrázolás, a társadalmi nemek hierarchiájának meg nem kérdőjelezése ellentétben áll azzal az állítással, hogy a nők szexuális szabadságjogai kiteljesedtek. A legnagyobb problémának azt látom, hogy a szocializmusra jellemző patriarchális gondolkodásmód nem kerül előtérbe az abortuszról, fogamzásgátlásról szóló tanulmányban. Nem lesz elemzés tárgya a nemek közötti viszonyrendszer, amely nélkül nem lehetséges átfogó képet kapni a témáról.

A másik probléma a hormonális fogamzásgátlás kritikájának hiánya. A tanulmány nem figyel arra a körülményre, hogy a tabletták a szexuális forradalom ünnepektől termékeiből és a női reprodukív önrendelkezés szimbólumaiból hamar egészségügyi kritika tárgyává váltak. A vallási fundamentalista ellenérvek mellett az 1980-as években megjelent az USA-ban az egészségfeminista mozgalmak (*health feminism*) kritikája is a magas hormontartalmú készítményekkel szemben – valódi önrendelkezést és választást követelve (Heinemann 2018; Boston Women's Health Book Collective 1970). A tabletták egészségkárosító hatásait bár említi a cikk, figyelmen kívül hagyja, hogy az elmúlt fél évszázad fejleményeit tekintve ma már nem lehetséges a fogamzásgátló bevezetését a női szabadságjogokkal azonosítani kritika nélkül. Ahogyan az abortusz „alternatívájaként” sem lehetséges róla beszélni. És itt érkezünk el egy újabb kritikus ponthoz. A tanulmány alcíme azt sugallja, hogy addig volt szükség abortuszra, amíg a terhesség megelőzésének nem létezett megbízható módja. Ez azonban koránt sincs így. Minden fogamzásgátló módszer bizonyos hibaszázalékkal működik, ezt jelzi többek között a Pearl-index, de a klinikai vizsgálatokra alapozó rendszer mellett léteznek felhasználói hatékonyságot mutató indexek is, amelyek rendszerint magasabb hibaszázalékkal kalkulálnak. Magyarán nem létezik száz százalékban hatékony fogamzásgátló módszer, tehát bármely módszer használata során elképzelhető, hogy nem kívánt terhesség lép fel. Tehát a fogamzásgátlás és az abortusz nem pozicionálhatók egymás ellentéteiként.

Az abortuszhoz való hozzáférés adminisztratív szűkítését is tartalmazó 1973-as népesedéspolitikai határozat kapcsán úgy fogalmaz Tóth Eszter Zsófia, hogy az „*ellen értelmiségiek (Pór György és felesége, Körösi Zsuzsa szervezésével) aláírásgyűjtést kezdeményeztek (Körösi Zsuzsa 2020)*” (Tóth 2022, 71). Ez az állítás szöges ellentétben áll a hivatkozott munkában foglaltakkal. Ugyanis az egykori szervező, Körösi Zsuzsa megfogalmazásában nem a

készülő határozat ellen szervezték a petíciót, hanem a meglévő, megengedő szabályozás védelmében, és az nem Pór György kezdeményezésére jött létre, hanem egyetemista diáklányok ötlete nyomán. *„Ez az aláírásgyűjtés az első nyilvános akció volt a Kádár-korszakban, amelyet éppen a nők önrendelkezési jogáért folytattak”* (Tóth 2022, 71). A pár sorral feljebb hivatkozott Körösi-szövegből éppen az derül ki, hogy az aláíróknak nem ez volt a fő motivációja. Körösi Zsuzsa a TNTeF-ben megjelent kétrészes publikációját interjúkra alapozta, amelyben az egyik kérdés éppen arról szólt, hogy beszélhetünk-e önrendelkezésről e kérdésben. Es ebben a munkában, amire a szerző hivatkozott, Körösi tételesen és módszeresen cáfolja, hogy a petíció aláíróinak túlnyomó többségét a női önrendelkezés iránti aggodalom vezérelte volna (Körösi 2019; 2020). Acsódy Judit szintén foglalkozott a demokratikus ellenzék és a „nőkérdés” problematikájával, amiben a korabeli társadalom szexizmusát és patriarchális jellegzetességeit emelte ki (Acsódy 2016). Saját kutatásom is ugyanerre az eredményre vezetett. Ebben amellet érvelek, hogy a petíció és a feminizmus kapcsolata koránt sem olyan egyértelmű, mint azt első látásra gondolnánk (Svégel 2023).

A tanulmány utolsó, számomra problematikus pontja az összegzésben található. Tóth Eszter Zsófia azt állítja, hogy *„míg egy értelmiségi nő az AIDS veszély előtti időszakban saját döntése alapján élt szexuális életet úgy és azzal, akivel szeretett volna, egy falusi asszony, akinek a férje megszakított módon védekezett és erre rákényszerítette őt, nagy valószínűséggel kényszerűségből ment abortuszra nem kívánt terhességével, melyet egyfajta késleltetett fogamzásgátló eszközként használt.”* (Tóth 2022, 77-78). Ez az idézet olyan társadalmi előítéletekről árulkodik, amelyek a mai napig mérgezik a hazai közbeszédet. Az elképzelt „vidéki” életforma és embertípus sematikus, mindenféle hivatkozást mellőző ábrázolásmódja nem segít hozzá az abortuszt övező komplex kérdések megértéséhez. Ki számít értelmiségi nőnek ebben a kontextusban és honnét tudjuk, hogy „saját döntése alapján élt szexuális életet úgy és azzal, akivel szeretett volna”? A társadalmi valóság komplexitása tűnik el, ha ehhez hasonló általánosításokkal és dichotómiákkal írjuk le egy korszak jellemző viselkedésmódját. Az elképzelt „falusi asszony” és a rákényszerített abortusz imaginárius szituációja, a kiszolgáltatottságának sztereotipikus ábrázolásmódja nélkülöz mindenfajta megértést. A tanulmányban és annak forrásaiban végig urbánus környezet dominál, amely végére (elrettentő) szemléltetőeszköznek felhasználni a „vidékiséget” méltatlan. Nem célokom eltagadni a parasztság kemény életmódját, a parasztasszonyok szenvedéseit és kiszolgáltatottságát. Azonban a huszadik század második felében már sokkal kevésbé volt szembetűnő a város-vidék elválasztás, mint korábban, a társadalmi és fizikai mobilitás intenzitásának köszönhetően. Emellett a paraszti társadalom szexualitásának van néprajzi szakirodalma. A téma megjelenik többek között Balázs Lajos,

Vajda Mária, Jávor Kata vagy Nagy Olga munkáiban, amely tájékozási pontul szolgálhat az abortuszhoz és magzatelhajtáshoz való viszony tekintetében is. Éppen ezért fontosnak tartom kiemelni és megismételni: a kérdés nem ilyen egyszerű. A szexuális szabadság kérdése nem kétdimenziós probléma.

Összegzés helyett

Az abortusz ügye megosztó, indulatos vitákat generáló téma. Éppen ezért kiemelten fontos arra is kitérni, hogy miként beszélünk ellentmondásos témákról. A feminista szerzőket gyakorta éri az a vád, hogy érzéketlenek a magzatok sorsa iránt – *horribile dictu* „gyerekgyilkosok”. Mintha csak ezt igyekezne alátámasztani a szerző, amikor a cikkben minduntalan az „elvetet” szót használja a terhesség megszakítására. A reprodukció, a szülészeti események kapcsán hajlamosak vagyunk megfeleledkezni a kérdés diverzitásáról. Az abortusz ügye a kritika alá vont tanulmányban is jórészt a nem kívánt terhességek, a terhes nők által szociális indoklással kérelmezett eseteket foglalja magába. Bár említést tesz a középido terhességek megszakításáról, mint társadalmi taburól, mégis elsikkad a terhességmegszakítás mögött meghúzódó érvek sokasága. Nagyon másképpen élheti meg egy nő a művi vetélést, aki kívánt vagy nem kívánt terhességet szakított meg, aki szabad akaratából, mint aki kényszerből, vagy aki orvosi indokkal fejezi be terhességét. Ezen túl figyelmet kell fordítani a természetes vetélést követő, orvosilag indokolt művi küretekre is. Így a szubjektív erkölcsi-etikai megfontolásokon túl azt szeretném kiemelni, hogy a kölcsönös megértés és szolidaritás esélyét lehetetlenítjük el ezekben a nagyon különböző élethelyzetekben lévő nők között, ha nem kellő érzékenységgel közelítünk a terhességmegszakítás témájához.

Zárásképpen, a kérdés továbbgondolása céljából szeretném érzékeltetni, hogy az olyan megfogalmazás, mint *„az abortusz bizottság döntése alapján vetethette el a terhes anya magzatát”* (Tóth 2022, 69) élesen megvilágítja az anyaság és a terhességmegszakítás terhelt kapcsolatát. A nyilvánosságban, de sok esetben még a tudományos életben is tabunak számít az a tény, hogy az abortuszt kérvényező nők többsége házas volt és már volt élő gyereke (Kamarás 2000). Az anyaság és nem-anyaság egymást kizáró elképzelése ellehetetleníti a valóságban rendkívül sokféle élethelyzetekben lévő nők közötti párbeszédet. A terhesség vagy annak hiánya rendkívül erős érzelmeket mozgató, személyes téma, amelyről nem lehet dichotómiákban gondolkodni. A reprodukcióhoz különbözőképpen viszonyuló nők közötti szolidaritás vagy legalábbis egymás élethelyzetének megértése és tiszteletteljes elfogadása pedig

közelebb vihet egy élhetőbb jövőhöz, amelynek egyik első lépése a közös hang megtalálása lehet.

Felhasznált irodalom

Levéltári források

MNL OL M–KS 276–96. 56. őe. 1952. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar Dolgozók Pártja és a Magyar Szocialista Munkáspárt iratai, MDP központi szervei, Adminisztratív osztály.

MNL OL XIX–C–2–d. 1952. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Az államigazgatás felsőbb szervei, Egészségügyi Minisztérium, Anya-, csecsemő- és gyermekvédelmi főosztály.

Napilapok és hetilapok

Tauffer Vilmos 1915. Tauffer tanár nyilatkozata az orvosi beavatkozásról, *Pesti Futár*, 1915. március 12, 5–6.

1004/1953. (II.8.) MT hat. Az anya- és gyermekvédelem továbbfejlesztéséről. *Magyar Közlöny*, 1953. február 8. 41–46.

1047/1956. (VI.3.) MT hat. A terhesség megszakításával kapcsolatos kérdések szabályozásáról és a magzatelhajtás büntetéséről. *Magyar Közlöny*, 1956. június 3. 285.

1040/1973. (X.18.) MT hat. A népesedéspolitikai feladatokról. *Magyar Közlöny*, 1973. október 18. 774–778.; 4/1973. (XII.1.) Eü. M. rendelet A terhességmegszakítás iránti kérelem elbírálásáról. *Magyar Közlöny*, 1973. december 1. 836–841.

76/1988 (XI.3.) MT rendelet A terhességmegszakításról. *Magyar Közlöny*, 1988. november 3. 1185–1186.

1992. évi LXXIX. törvény A magzati élet védelméről. *Magyar Közlöny*, 1992. december 23. 4705–4708.

32/1992. (XII.23.) NM rendelet. *Magyar Közlöny*, 1992. december 23. 4711–4721.

Szakirodalom

- Acsády Judit. 2016. „['Megtettük-e azt, amit az eszményeink szerint meg kellett volna, hogy tegyünk?' Az államszocializmus demokratikus ellenzékének elmaradt nőemancipáció-reflexióiról.](#)” *Socio.hu* (2): 173–97.
- Boston Women’s Health Book Collective. 1970. *Women and Their Bodies*. Boston: New England Free Press.
- Csákány M. György. 2007. „Él-e még a Tauffer-statisztika? Ha igen, mi ez, és mi a haszna?” *Magyar Orvos* (15): 33–35.
- Deáky Zita és Krász Lilla. 2005. *Minden dolgok kezdete. A születés kultúrtörténete Magyarországon (XVI–XX. század)*. Budapest: Századvég Kiadó.
- Heinemann, Isabel. 2018. „From ‘Children by Choice’ to ‘Families by Choice’? 20th-Century Reproductive Decision-Making between Social Change and Normative Transitions.” In Ann-Kathrin Gembries, Theresia Theuke and Isabel Heinemann (eds.) *Children by Choice? Changing Values, Reproduction, and Family Planning in the 20th Century*. Berlin: De Gruyter, 215–236.
- Heller Mária, Némedi Dénes és Rényi Ágnes. 1990. „Népesedési viták Magyarországon 1960–1986.” *Demográfia* (37): 15–125.
- Horváth Sándor. 2004. *A kapu és a határ. Mindennapi Sztálinváros*. Budapest: MTA.
- Kamarás Ferenc (szerk). 2000. *Terhességmegszakítások*. Budapest: KSH.
- Kocsis Piroska. 2016. „['Aki ettől a naptól fogva abortuszt hajt végre, azt a legkeményebben büntetjük.'](#)” *ArchívNet* 16 (3).
- . 2006. „[A szövöszéktől a miniszteri bársonyszékig.](#)” *ArchívNet*6. (4).
- Koloh Gábor. 2015. „Magzat a méhből. Magzatelhajtás a két világháború közötti Magyarországon.” In Gyimesi Emese, Lénárt András és Takács Erzsébet (szerk.) *A test a társadalomban*. Budapest: Hajnal István Kör, 267–281.
- Körösi Zsuzsa. 2020. „[Petíció az abortusz-szabadság megőrzéséért 1973 \(2. rész\).](#)” *TNTeF* 10 (2): 99–133.
- . 2019. „Petíció az abortusz-szabadság megőrzéséért 1973 (1. rész).” *TNTeF* 9 (2): 1–22.
- Monigl István (szerk). 1992. *Az 1952–53. évi népesedéspolitikai program Magyarországon (dokumentumgyűjtemény)*. Budapest: KSH.

- Németh György. 1992. „Volt-e Ratkó törvény?” *Társadalmi Szemle* 47 (12): 81–92.
- Palasik Mária. 2007. „A női egyenjogúság szabályozása Magyarországon a 20. század második felében.” In Uő (szerk.) *A nő és a politikum. A nők politikai szerepvállalása Magyarországon*. Budapest: Napvilág, 81–128.
- Pető Andrea. 1999. „Átvonuló hadsereg, maradandó trauma. (Az 1945-ös nemi erőszak esetek emlékezete)” *Történelmi Szemle* 41 (1–2): 85–108.
- 2002. „Women’s Rights in Stalinist Hungary: the abortion trials of 1952–53.” *Hungarian Studies Review* 29 (1–2): 49–76.
- 2005. „Abortőrpererek és ’bajba jutott nők’ 1952-ben.” In Palasik Mária és Sipos Balázs (szerk.) *Házastárs? Vetélytárs? Munkatárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Budapest: Napvilág, 300–19.
- Pető Andrea és Svégel Fanni. 2021. „A háborús nemi erőszak és a nőgyógyász lobbó hatása a magyarországi születésszabályozási rendszerre.” *Per Aspera ad Astra* (1): 50–70.
- Svégel Fanni. 2022. „Az első világháború és utóhatásai. Nemi erőszak a közegészségügy és a militarizmus keretrendszerében.” In András Edit, Mélyi József és Pető Andrea (szerk.) *Elhallgatva. A háborús erőszakétele története és megjelenítése*. Budapest: Budapest Főváros Levéltára, 37–58.
- 2023. „[Ellenállás, csoportszerveződés, államfeminizmus: az 1973-as abortuszpetíció és a demokratikus ellenzék.](#)” *Ethno-Lore XL. Társadalmi és kulturális reziliencia a Kárpát-medencében*. Budapest: BTK Néprajztudományi Intézet, 153–169.
- Tóth Eszter Zsófia. 2022. „[Abortusz a Kádár-korszakban. A terhességmegelőző módszerek átalakulásának évtizedei.](#)” *Társadalmi Nemek Tudomány Interdiszciplináris eFolyóirat* 12 (2):67–79.